

EKOLOGICKÝ ROZMER SPOLOČENSKÉHO ROZVOJA

IVAN BAJER, Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, Bratislava

BAJER, I.: Ecological Dimension of Social Progress.
Filozofia 43, 1988, No. 5, p.

In the contribution the ecological problem is analyzed in the context of the contemporary social advancement, the stress is laid on the social aspect and on close connection of social-ecological questions with the process of reconstruction. The author points at the global and systemic character of the ecological problem and he criticizes a narrow economic understanding of the relation of production and nature. The development of production must meet the requirements following from the biopsychical, historical-cultural and social-economic evolution of man until now. The author shows the significance of the hypothesis, formulated by Marx, on the formation of the production as the most respectable and appropriate to human nature and to its ecological dimension. The author formulates the conclusions of practically oriented empirical researches, concerning the ecology of man and social projecting of leisure which confirm the validity of Marx's hypothesis.

Prvý raz v dejinách vzniká hrozba globálnej ekologickej krízy. Jej ignorovanie by bolo spojené s katastrofálnymi dôsledkami pre ľudstvo. Prijatie účinných nápravných opatrení ako aj pochopenie podstatných príčin rýchleho rozširovania ekologickej hrozby, je úzko spojené s riadením, ovplyvňovaním, a zrejme aj so zmenou nasmerovanosti pôsobenia sociálnych príčin ekologického rozvoja spoločnosti. Pôsobenie sociálnych príčin je v dôsledku veľkej zložitosti, ktorá je vlastná ekologickým procesom, do značnej miery sprostredkované inými faktormi. Preto sa v ekologickej literatúre všeobecne konštatuje, že ako výskum, tak aj miera poznania sociálno-ekologickej problematiky, je doteraz najmenej špecifikovaná a preskúmaná.

O význame pôsobenia sociálnych príčin ekologických problémov v súčasnosti však už málokto pochybuje. V súvislosti s prienikom do sféry pretvárania životného prostredia rozličných sociálnych a politických síl, s rozšírením vplyvu štátu v tejto oblasti, objavili sa už práce, ktoré sa pokúšajú analyzovať politický obsah problémov prírodných zdrojov a ochrany životného prostredia. V súvislosti s tým možno hovoriť o istom presune ťažiska spoločenskej ekologickej činnosti od ekonomickej využívania prírody k ekologickej politike. Jedna z prvých prác venovaných ekologickej politike bola napísaná americkými špecialistami r. 1974. Od tej doby sa k danej problematike pomerne často objavuje odborná literatúra.

Existuje viac dôvodov, aby bola ekologickej politike venovaná väčšia pozornosť aj v socialistických krajinách. Predovšetkým v súvislosti s protirečeniami, ktorým sa nemôže vyhnúť ani socialistický štát pri regulovaní životného prostredia. Zatiaľ však vzniká dojem, akoby sa v tejto

konkrétnej oblasti význam a pôsobenie sociálno-ekologických protirečení ešte nedoceňoval. Nepripúšťa sa možnosť spätého záporného vplyvu sociálno-ekologických protirečení na spoločenský život, pričom v tomto prípade už nie ako vplyv prírodných faktorov, o ktorom samozrejme nikto nepochybuje, ale ako vplyv sociálny, napr. v oblasti ideológie, spoločenskej klímy, angažovanosti a pod.

Na rozdiel od ostatných sfér spoločenského života socializmu, v ktorých sa už priznal význam protirečení (ako aj hodnota ich nedoceňovania), v oblasti politického pretvárania a regulovania životného prostredia tento proces prerodu ešte len začína. Zatiaľ tu stále pretrvávajú pomerne priamočiare a zjednodušené predstavy o činnosti socialistického štátu, ktorá akoby automaticky viedla k permanentnému zlepšovaniu životného prostredia, zatiaľ čo rozvoj ostatného života socialistickej spoločnosti si vynucuje komplexnú prestavbu. V dôsledku tejto zdanlivej nezávislosti sociálno-ekologickej oblasti od spoločenskej prestavby vzniká dojem, akoby sa jej prestavba nedotýkala.

Zrejme bude potrebné aj tu postaviť so všetkou principiálnosťou, straníckosťou a objektívnosťou otázku, či sa sociálno-ekologickej oblasti prestavba týka alebo nie? Domnievam sa, že odpoveď na túto otázku môže byť jedine kladná, pretože kvantitatívne pokračovať v doterajšej línii sa zrejme ďalej nedá bez ťažkých dôsledkov pre budúcnosť, ako sa nedá pokladať jednostranný a málo efektívny nárast investícií do ochrany prírodného prostredia za pokrok. Potrebné sú oveľa zložitejšie a komplexnejšie riešenia.

V čom konkrétne sa prejavuje zaostávanie ČSSR v sociálno-ekologickej oblasti? Domnievam sa, že v určitej hospodárskej „rozmanitosti“ zo zabezpečeného dovozu prírodných zdrojov a energie zo ZSSR. Je to paradoxný jav, ale ČSSR ako krajina s nedostatkom vlastných zdrojov sa dlhodobo chovala v hospodárení s týmito zdrojmi tak extenzívne ako krajiny s vlastnými bohatými zásobami. K čomu vedie podobná orientácia, hovorí názorne príklad ZSSR. „Mali sme a ešte aj máme oveľa vyššiu spotrebu surovín, energie a ďalších zdrojov na jednotku výroby než iné vyspelé krajiny. Bohatstvo našej krajiny nás svojimi prírodnými a pracovnými zdrojmi rozmaznalo a ostrejšie povedané, zdemoralizovalo. Do značnej miery práve preto sa naša ekonomika mohla celé desaťročia rozvíjať extenzívne“ (1, s. 16).

Táto charakteristika sa nevzťahuje iba na ZSSR. Presne vystihuje mieru „rozmaznanosti a demoralizácie“ extenzívneho spôsobu hospodárenia v ČSSR, poodhaľuje oddaľovanie potrebnej zmeny v kvalite nielen hospodárskeho, ale aj spoločenského vývoja, ktorá u nás objektívne dozrievala už v prvej polovici šesťdesiatych rokov.

Doteraz je to nepreskúmaná oblasť, biele miesto v našom spoločenskom výskume, ktorému by prislúchalo oveľa dôležitejšie miesto v utváraní stratégie prestavby v ČSSR. Nutnosť silne minimalizovať materiálnu a energetickú náročnosť výroby a využívať bohatstvo skúseností a tvo-

rivosti ľudí (ako koniec-koncov najväčšie bohatstvo krajiny), zastihlo ČSSR nepripravenú v dôsledku zaostávania sociálno-ekologickej problematiky za ekonomickými a sociálnymi plánmi.

Často uvádzaným zdôvodnením daného zaostávania je nedostatok financií na ekologické ciele, či presnejšie — príliš veľká nákladnosť ekologických opatrení, ktorá však iba spätne odráža celkove vysokú nákladnosť našej výroby a jej ekologizácie. „Jednou z dôležitých a východzích príčin (nárastu znečisťovania základných zložiek prírodného prostredia — I. B.) bol až do 7. päťročnice nedostatočný *objem investičných prostriedkov* plánovaný na výstavbu ekotechniky. V podmienkach ekologicky málo šetreného typu ekonomického rozvoja, ktorý charakterizuje československú ekonomiku, sú *ekologické investície* zatiaľ rozhodujúcim faktorom zachovania potrebnej kvality prírodného prostredia“ (2, s. 173).

V podmienkach ekologicky málo šetreného typu ekonomického rozvoja sú peniaze, investície nesporne dôležitým limitujúcim faktorom. Podstata problému však nie je v tom, ale v úlohe, ktorá sa pripisuje investíciám v procese riešenia ekologických problémov; či sa ich význam nezveličuje nad únosnú mieru? V tejto súvislosti vznikajú aj ďalšie otvorené otázky, ktoré sa týkajú už charakteru chápania ekologického problému vo vzťahu k rozvoju spoločnosti. Sotva možno tvrdiť, že fakt „rozmaznanosti“ a „demoralizácie“ spoločnosti, o ktorom hovoril s. Gorbáčov pri charakterizovaní využívania ľahko dostupných prírodných zdrojov, je podmienený nedostatočným objemom investícií. Prílišné zdôrazňovanie nedostatku peňazí pre ekologické opatrenia je jednoducho istým druhom objektivizmu, ospravedlňovania súčasného extenzívneho stavu.

Táto logika sa nijako nezmesť do kontextu úloh súvisiacich s procesom celospoločenskej prestavby, skôr poukazuje na mieru neriešenej a zaostávania sociálno-ekologickej problematiky v súhrne úloh rozvoja socializmu. Na rozdiel od redukcie ekologického problému rozvoja socializmu na problém investičný treba prejsť k podstatne širšiemu a kvalitatívne inému chápaniu ekologického problému. Zaostávanie sociálno-ekologickej problematiky je skôr prejavom nevykryštalizovanosti, nevyvinutosti samého spoločenského organizmu. Platí tu však aj opačný vzťah, keď ekologicky zameraný rozvoj je zhodný s takým zacieleným rozvojom, ktorý vedie ľudstvo k spoločenskej organizácii, cieľom ktorej je harmonický vzťah človeka k človeku a človeka k prírode.

Ekologický rozvoj je predovšetkým celostnou charakteristikou spoločenského rozvoja, čo možno pomerne jasne vidieť aj na posune akcentov v ekologicky orientovanej literatúre. Skúsenosti posledných pätnástich, dvadsiatich rokov ukazujú, že prebieha neprestajné rozširovanie hraníc ekologických výskumov, potvrdzujú, že ide o vedomé, či nevedomé prekonávanie redukcionizmu v podmienkach, keď analýza presiahne za okraj čiastkových problémov. Hranice a rozmery ekológie sa rozširovali a rozširujú úmerne tomu, ako si čoraz viac osvojuje vlastný predmet.

Samotná špecifika tohto predmetu — rýchlo sa rozvíjajúci vzájomný vzťah spoločnosti a prírody — sa stala jednou z príčin globalizácie súčasnej ekológie, jej premeny na zložitý, systémový, mnohoaspektový a medzidisciplinárny výskum zahrnujúci prírodovedné a filozoficko-sociologické, humanitárne, ideologické i svetonázorové komponenty. „Existujú dôvody pre používanie pojmu ‚ekologický‘ v širšom význame, ako je iba vzťah človeka k fyzickému prostrediu. Také chápanie ekologického obsahuje sumu všetkých podmienok existencie človeka v konkrétnej sociálnej, politickej a kultúrno-historickej situácii. Takýto prístup k chápaniu ekologických vzťahov umožňuje hlbšie preskúmať pojem okolia a existenčného prostredia človeka... Vzniká možnosť uvedomiť si, že príčiny súčasnej hrozby ekologickej krízy nespočívajú jednoducho v nedokonalosti technológie alebo v nevhodnom používaní techniky, že sú podmienené hlbšími základmi súčasnej spoločnosti... ktoré vznikli pred mnohými stáročiami ako charakteristiky novej európskej civilizácie“ (3, s. 6).

Nezačlenenosť sociálne ekologickej problematiky do charakteru rozvoja spoločnosti, jej zaostávanie v porovnaní s inými oblasťami, je výrazom toho, že spoločnosť ešte nevie využívať všetky svoje vnútorné zdroje rozvoja, prípadne ich ani nepozná. (Pod vnútornými zdrojmi spoločenského rozvoja sa chápu oblasti ako napr. medzisférová kooperácia, koordinácia vertikálnych a horizontálnych väzieb, alternatívne riešenie peňažného vyjadrenia hodnoty spoločenskej práce, mechanizmy účinného zjednocovania individua a spoločenského celku). Preto sa spoločnosť doteraz rozvíjala na úkor prírodného prostredia pomocou ľahšie dostupných prírodných zdrojov. Tento postup, zvlášť v jeho súčasnej globálnej úrovni, nemožno jednoznačne nazvať pokrokom nielen vo vzťahu k vývoju životného prostredia, ale ani, a to predovšetkým, vo vzťahu k spoločenským rozvojovým mechanizmom. Zaostávanie v riešení sociálno-ekologickej problematiky je preto výrazom špecifického od cudzenia vlastných spoločenských výrobných síl.

Uvedený stav v mnohom potvrdzuje doteraz ešte široko zaužívaný nepreventívny spôsob skúmania a reagovania na ekologické problémy. Signálom k aktivite sa stávajú až reálne negatívne dôsledky ekologických problémov. Nedôslednosť a bezperspektívnosť dôsledkového prístupu sa už stala objektom kritiky. „V celom rade prípadov sa v publikáciách najčastejšie opisujú a objasňujú javy škodlivosti vplyvu hospodárskej aktivity ľudstva na prírodu, no nedostatočne sa objasňuje príčinná stránka týchto procesov s cieľom systémového, komplexného a celostného riešenia súčasných ekologických problémov“ (4, s. 6).

Prenikavo prognostický a strategický náčrt riešenia protirečení medzi spoločnosťou a prírodou a spôsobu organického začlenenia ekologického rozmeru do spoločenského rozvoja dal K. Marx. Na význam jeho nasledujúcej myšlienky sa často a v rôznych súvislostiach už poukazovalo, napriek tomu však možno tvrdiť, že jej celkový zmysel dopo-

siať uniká pozornosti pri celkovej charakteristike rozvoja spoločnosti. „V tejto oblasti môže sloboda spočívať iba v tom, že zospoločenštený človek, združení výrobcovia racionálne regulujú túto svoju výmenu látok s prírodou, podriaďujú ju spoločenskej kontrole, namiesto toho, aby ich ako slepá sila ovládla; uskutočňujú ju s najmenším vynaložením síl a za podmienok, ktoré sú ich ľudskej povahe najdôstojnejšie a najprimeranejšie“ (5, s. 700). Táto Marxova prognóza zostávala dodnes nedostatočne pochopená, pretože spoločenské vedy nedokázali plnohodnotne do seba absorbovať ideu o „výrobe najdôstojnejšej a najprimeranejšej ľudskej povahe“.

Domnievam sa, že po období, ktoré uplynulo od vzniku tejto myšlienky (ktorá nie je vytrhnutým citátom z diela K. Marxa), ako aj po období dlhodobého hľadania konkrétnejšej podoby civilizačného rozvoja socializmu vyúsťujúceho do spoločenskej prestavby, možno sa pokúsiť o vymedzenie celostného zámeru K. Marxa, ako aj objektívneho trendu rozvoja socializmu. Zrejme mnohé stránky tohto historického procesu ešte nepoznáme, alebo si ich zjednodušene vysvetľujeme, avšak cieľ, ako aj prostriedok civilizačnej misie socializmu je v Marxovej myšlienke jasne vymedzený. Cieľom je dosiahnutie efektívneho spoločenského rozvoja, prostriedkom je utváranie „výroby primeranej a dôstojnej ľudskej povahe“. V ďalšom texte budem tento Marxov pojem používať bez jeho teoretickej explikácie, čo by si vyžiadalo podstatne iný typ štúdie s tým, že aspoň v niektorých empirických črtách sa pokúsim naznačiť jednotlivé vlastnosti utvárania daného objektívneho procesu.

Vznik široko chápanej potreby efektívneho spoločenského rozvoja je podmienený globalizáciou civilizačných problémov. Vo vzťahu k existujúcemu systému globálnych problémov ľudstva možno zrejme hovoriť aj o istej globálnej potrebe riešenia celosvetových problémov ľudstva, nezávisle od spoločenského zriadenia, ktorá vzniká v procese koordinácie medzinárodných úsilí, vzťahov a dohôd. Efektivizácia spoločenského rozvoja socializmu (ako proces dosiahnutia jeho efektívnosti) je podľa môjho presvedčenia tou globálnou potrebou, keď si jasnejšie ako v minulosti začíname uvedomovať životnú nevyhnutnosť komunistického zriadenia pre celé ľudstvo.

Komunizmus bude spoločenským zriadením, v ktorom bude možné nepomerne viac ako doteraz plánovite a blahodárne využívať dynamický rozvoj spoločenských výrobných síl v záujme všeobecného pokroku, čo je zmyslom spoločenskej efektívnosti. Bez vzniku a rozvoja spoločenského vlastníctva, plánovitosti a efektívnosti všetkých spoločenských vzťahov sa mohutná dynamika výrobného potenciálu obracia vo svoj protiklad, nielen vo vzťahu k prírode, ale aj vzhľadom na spoločnosť a človeka. Negatívne pôsobí nielen v kapitalizme, ale aj v socializme, ak sa nedostatočne rozvíja vzájomná prepojenosť spoločenského vlastníctva, plánovitosti a efektívnosti. Práce na *Súhrnnej prognóze rozvoja SSR do r. 2010* potvrdzujú tento poznatok.

Problém spočíva v tom, že mohutnosť a vplyv výroby narástli nielen vo vzťahu k životnému prostrediu, ako sa často zjednodušene predpokladá. To je iba vonkajší, ľahšie pozorovateľný rast vplyvu určujúcej úlohy spôsobu výroby v celej spoločenskej štruktúre. Socialistická spoločnosť preto ostro pocítila ekologický problém, lebo sa ešte nenaučila všestrannejšie využívať nové výrobné možnosti, koordinovať a riadiť ich v záujme zvyšovania blahobytu obyvateľstva.

V súvislosti s potrebou efektívizácie spoločenského rozvoja socializmu jasne vyplýva z uvedenej Marxovej myšlienky aj význam dosiahnutia sociálne ekologickej efektívnosti výroby. Sociálno-ekologická efektívnosť výroby ako vzťah spoločnosti cez seba samú k životnému prostrediu je prvou stranou celkovej efektívnosti spoločenského rozvoja. Druhou je efektívnosť medzinárodných vzťahov svetového spoločenstva. Komplexný výskum vzájomnej súvislosti oboch spomenutých stránok efektívnosti spoločenského rozvoja ešte len čaká na svoje uplatnenie, hoci už v súčasnosti je zrejmé, že úspešnosť riešenia „najsystémovjšieho“ globálneho problému, ktorým ekologický problém nesporne je, nie je možné bez širokej medzinárodnej spolupráce na novej úrovni. Tomuto vzťahu bude potrebné sa venovať osobitne. V danej štúdii je cieľom hlavne naznačiť niektoré súvislosti medzi utváraním sociálno-ekologickej efektívnosti výroby a rastom „primeranosti a dôstojnosti“ spôsobu výroby ľudskej povahe, ako na to upozornil K. Marx v uvedenom výroku.

Otázku vzťahu medzi utváraním sociálno-ekologickej efektívnosti výroby a rastom „primeranosti“ výroby ľudskej povahe možno postaviť aj záporne, hlavne z dôvodu minimálneho poznania tohto procesu. Pokiaľ v praxi pozorujeme skôr „neprimeranosť“ výroby ľudskej povahe, keď je človek jednou z častí mechanizovaného systému strojov, tak úroveň spoločenskej produktivity práce, ako aj miera zapojenia „spoločenských výrobných síl“ do výrobného procesu je natoľko nedostatočná, že nemožno hovoriť o sociálno-ekologickej efektívnosti výroby, miera využívania prírodných zákonitostí je aj napriek všetkému pokroku nedostatočná. V istom zmysle možno tento stav charakterizovať ako značnú mieru špecifickej odcudzenosti „spoločenských výrobných síl“. Pod odcudzením sa v tomto vzťahu nechápe odcudzenie pracovných prostriedkov a výsledkov práce od ich tvorca. Odcudzenie sa tu používa v zmysle nespooločenského využívania spoločnosťou vytvorených výrobných síl, ktoré je charakteristické pre predhistóriu ľudstva, na rozdiel od jeho skutočnej histórie. „Spoločenskosť“ spoločnosti skrátka ako historický proces ešte len dozrieva, prekonáva v sebe zvyšok prírodnosti, naturalnosti ako dedičstva minulosti. „Spoločenskosť“ spoločnosti je témou, ktorá v súčasnom spoločenskovednom výskume v ČSSR neexistuje, na rozdiel od výskumných tradícií napr. v ZSSR, ktoré majú koniec-koncov svoj zdroj v samotnom učení K. Marxa. Marx prikladal pojmu „spoločenskost“ značný význam pri konkretizácii historického pokroku ľudstva.

Vo vzťahu ku kapitalizmu hovoril o spoločnosti v negatívnom zmysle („porovnávanie namiesto skutočnej spoločenskosti a všeobecnosti... Cudzosť a samostatnosť voči nim (vecnej spätosti indivíduí — I. B.), v akej táto spätosť ešte existuje, dokazuje len, že ešte vždy iba utvárajú podmienky pre svoj sociálny život, namiesto toho, aby svoj sociálny život boli začali vychádzajúc z týchto podmienok“ (6, s. 114).

Ani socializmus ešte nedosiahol stav, keď by sa „spoločnosť predpokladala ako základ výroby a práca jednotlivca by bola od samého začiatku spoločenskou prácou“ (6, s. 124). Nerozvinutosť spoločenského vlastníctva, uprednostňovanie formálneho zospoločensťovania pred reálnym, to sú príčiny neuspokojivého stavu, keď cudzosť, odcudzenie spoločenského života od indivídua má reálne miesto v protirečeniach socializmu. Tieto reálne protirečenia treba riešiť, namiesto prešlapovania na mieste zo zbytočných obáv pred používaním pojmu odcudzenosť. Obavy samy od seba reálne protirečenia neodstránia. Protikladom k tejto odcudzenosti výroby môže byť práve výroba „primeraná“ ľudskej povahe, presnejšie proces jej vzniku pod vplyvom pôsobenia sociálnych príčin utvárania ekologickej efektívnosti výroby.

Zmyslom štúdie je poukázať na možnosti prekonania odcudzenosti výroby, ktoré vznikajú v procese formovania sociálno-ekologickej efektívnosti výroby. Pri riešení problémov, ktoré tu vznikajú možno ísť dvomi cestami. Prvá spočíva v tom, že problém sociálno-ekologickej efektívnosti výroby sa ohraničuje iba výrobnou efektívnosťou a sama výroba sa chápe ako relatívne nezávislá od ostatného spoločenského života. Historické podmienky v socializme sa utvárali v takom smere, že v praxi sa využíval predovšetkým tento prvý spôsob riešenia ekologického problému, čo neskôr priviedlo prevažne k záporným výsledkom. V dôsledku daného stavu sa jednak zhoršovala ekologická situácia v socialistických krajinách, jednak sa prišlo k prehodnocovaniu názorov na efektívnosť výroby. Príčinou zhoršovania ekologickej situácie bol, ako sa ukázalo, úzky prístup k ekonomickému rozvoju výroby, čo sú dve nerozlučne spojené veci. Ďalší vývoj v smere úzkeho a ohraničeného zvyšovania efektívnosti výroby priviedol k pochopeniu nedostatočnosti a škodlivosti úzkej ekonomiky. „Dnes sa predstava o efektívnosti nemôže ohraničovať iba úzkymi ekonomickými rámcami, napr. iba úsporou národohospodárskych nákladov alebo chozrasčotnou efektívnosťou na úrovni podniku či odvetvia. Kritérium efektívnosti musí v sebe spájať ekonomické a sociálne aspekty. To sa stáva obzvlášť zrejším v spojitosti so zostrovaním ekologických problémov“ (7, s. 203—204). „Predovšetkým ekologické ťažkosti, ktoré nazývame ekologickou krízou, nás donucujú prehodnocovať pojem efektívnosti v jeho ekonomickej interpretácii“ (8, s. 32).

Druhá cesta v riešení problému sociálno-ekologickej efektívnosti výroby je spojená s odpoveďou na otázku, čo je alternatívou úzkej ekonomiky? Vychádzajúc z vyššie uvedenej myšlienky K. Marxa možno

sa domnievať, že takou alternatívou sa stane výroba „primeraná“ ľudskej povahe, ale až ďalší rozvoj socializmu ukáže, akými cestami bude postupovať vývoj tohto procesu. Ekonomiku však treba začať prehodnocovať už dnes. „Ekonomika sa dostala akoby do centra všetkých vedných odborov skúmajúcich spôsob využívania prírodného prostredia, ale zároveň musí prehodnotiť mnohé zo svojich axiém, ktoré sa predtým považovali za nemenné. Tradičné, ale aj relatívne nové prístupy si v rade prípadov vyžadujú hlbokú obnovu...“ (8, s. 31).

Uvedené úvahy o netradičných úlohách stojacich pred ekonomickou vedou už iba spätne odrážajú ten netradičný vplyv výroby na spoločenský život (utváranie „filiálok“ výroby v tradične neekonomických sférach), ktorý začíname čoraz intenzívnejšie pociťovať. Netradičnosť rozvoja výroby je vážnym dôvodom na to, aby sa mu venovala osobitná pozornosť, pretože ide o zmenu v pôsobení určujúcej príčiny rozvoja spoločnosti. V súčasnej literatúre špeciálny filozoficko-sociologický rozbor tejto problematiky chýba, alebo sa ohraničuje iba konštatáciou daného faktu. Nakoľko a v akom smere sa mení forma sociálneho determinizmu pod vplyvom požiadaviek na sociálno-ekologickú efektívnosť výroby, sa vo filozofii doteraz neskúma. Práve tak, ako ani miera rozšírenosti úzkeho chápania výroby v historickom materializme sa doteraz ešte nestala predmetom diskusie.

Teoretické možnosti ucelenejšej analýzy rastu „primeranosti“ výroby ľudskej povahe sú v súčasnom období značne obmedzené absenciou výskumu danej problematiky. Nedôvera, ba dokonca istý strach pred touto témou je dôsledkom obáv z možného skĺznutia do antropologizmu. V podmienkach, keď sa viaceré subjektívne činnosti, ktoré v minulosti neboli prepojené s výrobou, ekonomizujú a objektivizujú, sú obavy z antropologizmu neopodstatnené. Strach však pretrváva ďalej. V súvislosti s riešením ekologického problému sa napríklad pri vymedzovaní obsahu ekologickej výroby hovorí o vzťahu výroby a potrieb, o spoločenskom bohatstve ľudských schopností a vedy, no význam „primeranej“ výroby sa nespomína. Z celkového kontextu vyššie uvedenej Marxovej myšlienky však vyplýva, že výroba „primeraná“ ľudskej povahe má okrem sociálno-ekonomických vlastností aj výrazný ekologický obsah.

Osvetlenie ekologickosti „primeranej“ výroby možno v súčasnosti nájsť skôr v špecializovaných a prakticky orientovaných smeroch vedeckého výskumu ako aj vo všeobecných úrovniach teórie spoločenského rozvoja. Zrejme na preverenie a potvrdenie uvedenej Marxovej hypotézy bude potrebné začať systematickejšie vyhľadávať a zbierať rôznorodý empirický materiál. Nakoľko mi je známe, rysujú sa už dva smery špecializovaného výskumu, ktoré do určitej miery potvrdzujú Marxovu hypotézu ekologickosti „primeranej“ výroby. Ide o výskum ekológie človeka a o výskum ekonomizácie a objektivizácie voľného času. Pretože ide o novo sa utvárajúce smery vedeckého výskumu, ktoré v našej filozofickej literatúre ešte neboli analyzované (zvlášť v súvislosti s rastom

„primeranosti“ výroby ľudskej povahe), treba v závere štúdie aspoň čiastočne charakterizovať ich hlavné výskumné závery.

Ekológia človeka skúma v najširšom chápaní „zákonitosti vzájomného pôsobenia ľudí a životného prostredia, otázky rozvoja obyvateľstva, zachovania a rozvoja zdravia, zdokonaľovania fyzických a psychických možností človeka“ (9, 11). Význam praktickej realizácie zámerov ekológie človeka „v podmienkach prechodu k intenzifikácii spočíva v tom, že ‚ľudský faktor‘ nadobúda čoraz väčší význam, doplnenie národohospodárskych plánov antropoekologickými charakteristikami sa stáva čoraz aktuálnejším. Doterajšia prax prebiehajúceho sociálno-ekonomického plánovania vytvára svojrázny „efekt oneskorovania“ podmienený nedostatočnou rozpracovanosťou antropoekologických kritérií pri hodnotení fungovania výrobných komplexov, nových podnikov, výrob a pod. Svoj výraz to nachádza v tom, že rozpracovanie a zavádzanie hospodárskych rozhodnutí do praxe sa uskutočňuje na základe priemerných alebo zastaralých antropoekologických noratív (v práci, stravovaní, sociálnej infraštruktúre a pod.)“ (9, s. 14).

Význam prínosu ekológie človeka je osobitne podmienený úzkou prepojenosťou medzi výrobnou-ekonomickým efektom a zachovaním určitej úrovne práceschopnosti obyvateľstva. Principiálne podmienky pre efektívne spojenie sociálno-ekonomických úloh rozvoja výrobných síl s reprodukciou obyvateľstva sa pritom utvárajú v procese ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti. „Vzniká tu možnosť skutočne vedeckého rozvoja teórie a praxe ‚industrie‘ zdravia, keď všetky sféry uspokojovania potrieb, zložitá organizácia zachovania a rozvoja zdravia populácií sa stáva objektom špeciálneho systémového plánovania“ (9, s. 124). V kontexte utvárajúcej sa „industrie“ zdravia sa toto chápe ako „podmienka ďalšieho rastu produktivity práce, nárastu voľného času pre rozvoj tvorivých schopností človeka. Mnohoaspektová prepojenosť dvoch najdôležitejších zákonitostí bude napomáhať plnšie uspokojovanie rastúcich materiálnych a duchovných potrieb obyvateľstva a sama práca nadobudne ešte väčší význam ako najdôležitejší faktor nielen zachovania, ale aj rozvoja zdravia“ (9, s. 133).

„Industria“ zdravia sa chápe ako komplexný systémový proces, čo sa výrazne prejavuje v jeho hlavnom zameraní, ktorým je „systém zabezpečenia života“. Ten sa chápe ako „optimálna vedecky zdôvodnená celostná organizácia života ľudí, diferencovaná podľa sociálno-ekonomických, ekologických, demografických faktorov a nasmerovaná na všestranný rozvoj človeka (populácií, obyvateľstva), dosiahnutie harmonickej jednoty človeka a spoločnosti, spoločnosti a prírody“ (9, s. 223).

Uvedené úvahy potvrdzujú, že vznikajúca „industria“ zdravia ako nové a netradičné odvetvie spoločenskej výroby nemá len čisto lekárske efekty. Jej sprostredkovaným dôsledkom bude aj čoraz výraznejší ekonomický efekt, pričom nielen z hľadiska jednoduchej úspory materiálov, ale aj v prínose k dynamike produktivity práce a spoločenskej tvorivosti,

pre ktoré sa bude vytvárať nevyhnutná masová základňa. Vytvorila sa nenahraditeľné podmienky pre vznik principiálne nových výrobných technológií, ktoré budú môcť prírodu v mnohom odbremeniť od industriálnej záťaže, ktorú na ňu kladie súčasná civilizácia.

Spoločnosť stojaca pred tak náročným systémom globálnych problémov, ktoré minulosť nepoznala, nemá iný výber okrem toho, aby spoločenskú tvorivosť postavila na kvalitatívne novú a masovejšiu základňu. Preto hlavným cieľom „industrie“ zdravia je „vyzdvihnúť na prvé miesto nielen psychofyziologické charakteristiky zdravia, ale aj dôležitejší faktor. Ten spočíva v koncentrácii pozornosti na sociálno-duchovné kvality, predovšetkým spojených s tvorivosťou... Najvplyvnejším a najdokonalejším prostriedkom zachovania zdravia a protistresovej ochrany je proces tvorivosti, tvorivej práce“ [9, s. 238].

S uvedeným akcentom možno lepšie pochopiť rast „primeranosti“ výroby ľudskej povahe, ako aj jej ekologickosť. Zmyslom súčasných a budúcich zmien v danom smere nie je ani tak ekonomizácia doteraz nevýrobných činností, ako skôr socializácia, zduchovňovanie a koniec-koncov aj spolitičšňovanie výroby. Niektorým aspektom socializácie, zduchovňovania výroby som sa venoval v štúdiu [10]. Tu iba poznamenávam, že ide o nové „odľahčené“ odvetvia spoločenskej výroby, v ktorých je ekonomická stránka v porovnaní s úzkou ekonomikou v inej proporcii so sociálnymi, politickými a duchovnými stránkami výroby. To však nevylučuje možnosť existencie aj takýchto netradičných ekonomických odvetví spoločenskej výroby, čo potvrdzujú skúsenosti z priemyselne vysoko rozvinutých krajín. Uvedené tendencie sú rámcovým obsahom procesu utvárania „primeranej“ výroby, prekonávania úzkej a uzavretej ekonomiky, s ktorým je úzko spojený vznik komunistickej civilizácie. Ekologickosť „primeranej“ výroby „bude spočívať predovšetkým v uvoľnení vyššie naznačených nových vnútorných zdrojov rozvoja spoločnosti, ktoré umožnia nielen rýchlejšie reagovať na zmeny v životnom prostredí, ale aj všestrannejšie využívať prírodné zdroje. Na základe výraznej aktivizácie vnútorných zdrojov spoločenského rozvoja sa utvoria kvalitatívne nové podmienky vo vzájomných vzťahoch spoločnosti a prírody, ktoré umožnia prechod k oveľa širšie koncipovanému obchvatu životného prostredia — k projektovaniu prírody“ [11, s. 288].

Ideálnosť, nesúladsť zámerov „industrie“ zdravia s tradičnými cieľmi, podmienkami a štýlom hospodárenia vytvára zdanie nereálnosti „industrie“ zdravia. Pri uvažovaní o danom probléme však ide skôr o to, nakoľko nezodpovedá terajšia ekonomika budúcim potrebám ekologizácie spoločenského rozvoja.

Druhým smerom vedeckého výskumu, a zároveň aj praktického vývoja ekonomiky, ktorý do určitej miery potvrdzuje nevyhnutnosť predvídaného rastu „primeranosti“ výroby ľudskej povahe, je ekonomizácia voľného času alebo „industria“ voľného času. Ekonomizácia sa v uvedenom zmysle chápe ako utváranie ekonomického odvetvia. Pozri bližšie zaují-

mavú a podnetnú publikáciu [14] o ekonomických aspektoch „industrie“ voľného času. Ide v podstate o novo utvárané výrobné odvetvie (teda nielen vylepšovanie, zefektívňovanie doterajších spôsobov využívania a plánovania voľného času), ktoré sa ukazuje byť jedným z vplyvných ťahačov modernej ekonomiky so špecifickým dôrazom na jej ekologizáciu. V tomto smere sa u nás situácia nevyvíja priaznivo a vzniká dojem, že oneskorenie s utváraním podmienok ekonomického odvetvia pracujúceho pre potreby voľného času bude v porovnaní s rozvinutými krajinami ďalším „zmeškaným vlakom“ pre ČSSR. Nedostatočné rešpektovanie všestranného významu „industrie“ voľného času pri plánovaní reštrukturalizácie výroby v ČSSR sa potom spätne odráža vo vzťahu k životnému prostrediu. V náprave daného stavu zrejme bude spočiatku potrebné prekonať predstavu o voľnom čase ako o „zvyškovom“ odvetví.

Vznik tohto nového smeru vo vývoji ekonomiky je podmienený hlavne rozširovaním pôsobenia VTR na výrobný proces. Plný priestor pre jeho vznik sa utvára až užším vzájomným kontaktom medzi ekonomickou sférou, sociálnou sférou a ochranou životného prostredia. O význame „industrie“ voľného času hovorí aj fakt, že v priemyselne rozvinutých krajinách voľný čas už prestáva byť iba formou hobby a stáva sa novým ekonomickým odvetvím. To preto, lebo v podmienkach vysoko intenzívnej práce sa radikálne mení spôsob fungovania voľného času. Aktívny oddych sa stáva neoddeliteľnou súčasťou reprodukcie pracovnej schopnosti. Svalový pokoj ako forma oddychu stráca svoju efektívnosť. Ekonomizácia voľného času zároveň vedie k premene aktívneho oddychu z výlučne individuálnej a subjektívnej potreby na jednu z najdôležitejších spoločenských objektívnych potrieb.

Ekonomickú a ľudsky produktívnu funkciu voľného času predvídali už K. Marx. „Úspora pracovného času sa rovná zväčšeniu voľného času, t. j. času na plný rozvoj individua, ktorý zasa sám pôsobí spätne ako najväčšia výrobná sila na produktivitu práce. Z hľadiska bezprostredného výrobného procesu možno úsporu pracovného času pokladať za výrobu *fixného kapitálu*; týmto fixným kapitálom je sám človek“ [12, s. 201].

V súčasnosti sme svedkami začiatku predvídanej premeny voľného času na spoločenskú výrobnú silu modernej ekonomiky. „Paralelne s premenou materiálnych elementov výrobných síl, čoraz viac rastú požiadavky na pracovnú silu: jej ‚kvalitu‘, fyzický stav, schopnosť rýchlej adaptácie na meniace sa výrobné podmienky“ [13, s. 11]. Premeny v obsahu práce s ich vzrastajúcimi požiadavkami na dlhodobú výkonnosť pri dlhotrvajúcom nervovo-psychickom preťažení vedú k pochopeniu toho, že „obnova výdaja nervovo-psychickej energie je na rozdiel od obnovy fyzického stavu zložitejším procesom a vyžaduje iné formy a prostriedky“ [13, s. 14].

Ekologický význam „industrie“ voľného času spočíva v tom, že v „posledných rokoch význam rekreačnej činnosti osobitne narastá v súvislosti sa zväčšovaním negatívnych dôsledkov vedecko-technickej re-

volúcie, so značným zhoršením životného prostredia, všeobecných podmienok pre život v mestách a pod. Rekreačná činnosť sa čoraz tesnejšie spája s opatreniami na ochranu prírody, zlepšenia lekárskej opatery“ (13, s. 4).

Vyzrievanie výroby „primeranej“ ľudskej povahe je novou v mnohom netradičnou tendenciou spoločenského rozvoja, ktorá sa však pravdepodobne v budúcnosti premení na nosný smer civilizačného pokroku ľudstva, a to aj v ekologických spoločenských vzťahoch. Zrejme pôjde o široký a mnohoúrovňový proces, ktorý v jeho prvých zárodočných formách sa začína rozvíjať už v súčasnosti. O to viac pozornosti treba venovať takým čiastkovým smerom ako ekológia človeka, s jej zameraním na „industriu“ zdravia, alebo ekonomizácia voľného času, v ktorých sa začínajú výraznejšie prejavovať niektoré vlastnosti budúcej rozvojovej zákonitosti. Obidva uvedené smery prakticky ukazujú, v akých protirečeniach sa rodí kvalitatívne nový prístup spoločnosti k efektívnemu riešeniu sociálno-ekologických problémov, potvrdzujú, nakoľko aj tu dozrela nevyhnutnosť prestavby a vypovedajú o tom, kam je žiadúce presmerovať pôsobnosť sociálnych príčin ekologizácie spoločenského rozvoja.

LITERATÚRA

1. GORBAČOV, M. S.: Prestavba a nové myslenie. Bratislava 1988.
2. ČERNÁ, A. — LAMSER, Z. — TOŠOVSKÁ, E.: Co stojí péče o přírodní prostředí. Praha 1987.
3. KRAVČENKO, I. I.: Ekologičeskaja problema v sovremennych teorijach obščesvennogo razvitiija. Moskva 1982.
4. KOMAROV, V. D. — MARACHOV, V. G.: Socialno-ekologičeskije problemy sovremennosti i novaja NTR. Leningrad 1981.
5. MARX, K.: Kapitál III. Bratislava 1987.
6. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie I. Bratislava 1974.
7. FEDOSEJEV, N. P.: Filosofija i naučnoje poznanije. Moskva 1983.
8. Problemy optimizacii v ekologii. Moskva 1978.
9. KAZNAČEJEV, V. P.: Očerki teorii i praktiki ekologii čeloveka. Moskva 1983.
10. BAJER, I.: Urýchlenie ako dynamizujúci faktor spoločenského rozvoja za socializmu. In: Filozofia 1987, č. 2.
11. FEDOROV, E. K.: Ot opisaniija k projektirovaniju prirody. In: Filosofskie problemy globalnoj ekologii. Moskva 1983.
12. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie II. Bratislava 1975.
13. TERECHOVA, O. V.: Industrija dosuga v SŠA. Moskva 1983.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Иван Байер

В статье анализируется экологическая проблема в контексте современного общественного развития, в ней делается ударение на социальный аспект и на тесную связь социально-экологических вопросов и с процессом перестройки. Автор обращает внимание на глобальный и системный характер экологической проблемы

и подвергает критике узко экономическое понимание соотношения производства и природы. Развитие производства должно соответствовать требованиям, вытекающим из предшествующего био-психического, историко-культурного и общественно-экономического развития человека. Автор указывает на значение сформулированной Марксом гипотезы о возникновении производства, наиболее достойного и наиболее соответствующего человеческому характеру, на его экологическое значение. Автор формулирует заключения практически ориентированных эмпирических исследований в области экологии человека и общественного проектирования свободного времени, которые подтверждают верность Марксовой гипотезы.

ÖKOLOGISCHE DIMENSION DER GESELLSCHAFTSENTFALTUNG

Ivan Bayer

Der Beitrag analysiert das Problem Ökologie im Kontext der gegenwärtigen Gesellschaftsentfaltung, hebt den sozialen Aspekt hervor sowie die enge Verknüpftheit sozial-ökologischer Fragen mit dem Prozess des Umbaus. Der Vf. macht auf den Global- und Systemcharakter des Problems Ökologie aufmerksam und kritisiert die eng ökonomische Auffassung des Verhältnisses von Produktion und Natur. Die Entfaltung der Produktion muss den aus der bisherigen bio-psychischen, historisch-kulturellen und gesellschaftlich-ökonomischen Entwicklung des Menschen hervorgehenden Erfordernissen entsprechen. Der Vf. weist auf die ökologische Bedeutung der von Marx formulierten Hypothese über das Werden einer der menschlichen Natur würdigsten und adäquatesten Produktionsweise. Der Vf. formuliert Schlussfolgerungen aus praktisch orientierten empirischen Forschungen im Bereich der Ökologie des Menschen sowie aus der gesellschaftlichen Projektierung der Freizeit, die die Richtigkeit der Marxschen Hypothese erhärten.